

szemle

Az újraértett hagyomány

AZ ALFÖLD STÚDIÓ ANTOLÓGIÁJÁRÓL

„Az újraértett hagyomány a negyedszázados múltra visszatekintő Alföld Stúdió hatodik antológiája. 1971 óta öt-hat évente megjelenik Debrecenben egy könyv, amely azoknak a fiatal szerzőknek az írásait tartalmazza, akik az *Alföld* folyóirat műhelyében kezdték pályázatukat. Az utóbbi három-négy évben a szabad szemináriumon elsősorban értekezők vettek részt.” A három szerkesztő — Keresztury Tibor, Mészáros Sándor és Szirák Péter ezekkel a szavakkal tájékoztat a rövid utószóban annak a könyvnek a keletkezéséről, mely egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar irodalmárok legfiatalabb nemzedékének kivételesen magas a szakmai fölkészültsége.

A tizenhárom szerző 1965 és 1973 között született és a debreceni vagy a budapesti bölcsészkaron végezte illetve végzi tanulmányait. Némelyiküknek máris megjelent önálló könyve. A két városból származó irodalmárok együttműködése példa értékű, hiszen bizonyítja, hogy az Aczél Géza szerkesztette *Alföld* szinte minden magyar folyóiratnál sikeresebben szüntette meg a központnak és a peremvidéknek azt a szembenállását, mely a magyar kultúra egyik legnagyobb veszélye.

A kötetben olvasható írások közül egyetlen utal tizenkilencedik századi irodalmunkra. A többség élő magyar szerzők — Mészöly Miklós, Nádas Péter, Lengyel Péter, Kukorelly Endre, Borbély Szilárd és Kemény István — tevékenységével foglalkozik. Három eszmefuttatás olvasható nem kortárs, de huszadik századi alkotók — Babits, Kosztolányi és Pilinszky — munkásságáról. Kettő e század egy-egy külföldi regényének értelmezésére vállalkoznak, egy kutató pedig élő nyugati irodalmárnak magyarul nem olvasható egyik könyvét mérlegeli. A korábbi történeti anyag hiánya szóvá tehető, és pedig nemcsak azért, mert a magyar irodalomnak jelentékeny részei felejtődhetnek el, ha a fiatal nemzedék nem foglalkozik velük, hanem azért is, mert a történetiségnek a kötet címében megfogalmazott eszménye a távolabbi múlt emlékezetben tartását is igényelheti. A nemzetközi szakirodalomban rendkívül tájékozott debreceni s budapesti szerzők által szívesen idézett külföldi tudósok — Gadamer, Blumenberg, Jauss, Iser, Bahtyin, Barthes, Genette, Todorov, Derrida, Kristeva, de Man vagy Bloom — nem kortárs szerzők műveinek értelmezését tekintették elsődleges föladatuknak. Érdeemes volna ezen eltöprengeni mindazoknak, akiket a hagyomány újraértése foglalkoztat.

Az alcím — „Tanulmányok, esszék” — föltehetően a szerkesztőknek azt a szándékát juttatja kifejezésre, hogy óvatosan figyelmeztessenek a kötetben megjelent írások különböző műfajára. Most, amikor a *Jelenkor*, valamint az *Élet és Irodalom* hasábjain esszé s tanulmány viszonyáról is folyik vita, nem volna illő, ha ezt

az alkalmat is az értekezés módjainak mérlegelésére használnám föl. A három szerkesztő a türelem jegyében járt el, amidőn két olyan szöveget is fölvetett a gyűjteménybe, melyet hiba volna a tanulmányokkal szemben támasztott igények szerint megítélni. Elismervén, hogy a szóban forgó két műfaj jellemző vonásai ötvöződhetnek egymással — *Az újraértett hagyományban* is található példa erre —, s éppúgy létezik kiváló esszé, mint rossz tanulmány, csakis ez utóbbi műfajhoz sorolható szövegekre térek ki, részint azért, mert ezek alkotják a kötet túlnyomó részét, másfelől azért is, mert többségük a magyar tanulmányírás élvonalához tartozik.

Kifejezetten szerencsés, hogy olyan gondolatmenet kifejtése olvasható a kötet legelején, amely a régebbi múltra is visszatekintve alapozza meg a történetiséget. Ennek szelleméhez a legtöbb szerző maradéktalan következetességgel ragaszkodik. Noha Szilágyi Márton néhány példájának minősítésével lehetne vitatkozni — Ignóus és Babits vagy Kosztolányi szemlélete között nagyobb látom a távolságot, Szilágyi Ákos 1975-ben Weöresről közreadott, tagadhatatlanul érdekes röpiratát kevésbé tudom függetleníteni az akkor politikai helyzettől, és némi önelentmondást sejtjek annak hangoztatásában, hogy a kritika „törekedés valami platóni szépség és igazság iránt” (21.) — ám e részletek elhanyagolhatók ahhoz a lényeges fölismeréshez képest, hogy az akadémiai irodalomtörténetnek nem annyira az értékelésekben kereshető a hibája, mint inkább abban az alapföltevésben, hogy a kánon állandó, vagyis egyszer s mindenkorra rögzíthető. Mindnyájunknak meg kell hallani a figyelmeztetést, hogy a nyolcvanas években a hivatallal szemben megteremtett ellen-értékrend napjainkra már elavult és ezért átalakítandó, és a magyar irodalomtörténet-írásról megfogalmazott nagyon szigorú bírálat rejlik annak leszögezésében, hogy Toldy Ferenc nemzeti kánonját Weöres Sándorig senki nem vizsgálta fölül.

Noha a fiatal szerzők mindig tapintatosan fogalmazzak, ítéleteikkel súlyosan elmarasztalják idősebb pályatársaikat. Schein Gábor lényegében kudarcok máig tartó sorozatához hasonlítja Pilinszky költészetének befogadás-történetét, Bónus Tibor pedig a Szilágyi Márton által kijelölt feladatot végzi el példamutató szakszerűséggel, amikor Lengyel Péternek a hetvenes években sokak által kezdeményezett erejűnek tekintett prózáját értékeli át. Korántsem ledorongolásról van szó; az árnyalt kifejtésnek az a végkicsengése, hogy Lengyel túlzottan példázatosan olvassa Ottlikot és ő maga tanító szándéknak rendeli alá a történetmondást, teljesítménye ezért is szerényebb és fejlődéstörténetileg korábbi, mint Nádasé vagy Esterházyé. Nem kevésbé sokoldalú az *Emlékiratok könyvének* Kulcsár-Szabó Zoltán készítette méltatása. Egyfelől bizonyítást nyer, hogy Nádas fő műve nem nevezhető posztmodern alkotásnak, sőt „kifejezetten monologikusnak, egyszersmind stilizáltnak minősíthető” (157.), másrészt viszont arra is fény derül, hogy több elbeszélő szerepeltetése az emberi egyéniség egységének cáfolatát sugalmazza. Hasonlóan eredeti Oláh Szabolcs tanulmánya Kukorelly költészetéről. A beszélő hang és a lírai én azonosítása lehetetlenné válik, s ez újraolvasási módra ösztönöz. Amennyiben az irodalmár nem veszi észre a beszélő azonosságának megszüntetését, régebbi verseszmény alapján tévesen ítéli meg Kukorelly szövegeit. A bírálat itt is idősebb nemzedékhez tartozó irodalmárok értelmezését éri.

Azt a hiedelmet, hogy a műalkotás egységét alkotójának azonosító személyisége biztosítja, az Esti Kornélról írt történeteket vizsgáló Palkó Gábor is cáfolja, egyúttal választ adván a kérdésre, miért is bizonyul ösztönző erejűnek Kosztolányi a huszadik század legvégén. Hasonló korszerűsítésre törekszik Szabó Csaba a *Mint különös hírmondó...* elemzésekor. A szójátékok taglalása kétségkívül szellemes, a szokatlan olvasásmód jótékony ellenhatást képvisel Babits eddigi értelmezéseihez képest. Amikor azután az értelmező így olvassa a vers hatodik szakaszának a nyomaték kedvéért megismételt szavait: „ősz fan”, fölvetődik a kérdés, vajon egyformán érvényes lehet-e minden félreolvasás.

Az sem magától értetődő, hogy képesek vagyunk olyan művek önálló magyarázatára, melyeket nem anyanyelvünkön írtak. Egyáltalán nem bizonyos, hogy lehet saját mondanivalónk ilyen alkotásokról, ám aligha kerülhetjük ki ezt a föladatot, különben óhatatlanul is a vidékies bezárkózás veszélye fenyeget bennünket. A kötet háromféle megoldási lehetőséget sugalmaz az eredetileg idegen nyelven írt művek megközelítésére. Aczél Ákos az angol-amerikai szöveg nyelvét és a fordítást is messzemenően figyelembe véve mutatja ki Faulkner *Sanctuary* című regényéről, hogy egyetlen és annyiban önellentmondásos alkotás, amennyiben fejlődéstörténetileg korábbi írásmódból őriz közhelyeket. Összehasonlító jellegű H. Nagy Péter munkája, ki Milorad Pavic *Kazár szótárának* vizsgálatából azt a figyelemre méltó következtetést vonja le, hogy „egy beszélgetésnek nem lehet vége: a szöveg folyamatosan változik, alakul, minden kor hozzátold s így a különböző recepciók helyzetek olvasói egyben szerzői is az alkotásnak” (125.) Ezzel az állítással H. Nagy a kötet legjobb tanulmányainak közös alapföltevést fogalmazza meg, és ez még akkor is komoly érdem, ha e tanulmányának tagadhatatlan fogyatékosága, hogy kizárólag a fordítás alapján jellemzi a szerb író szótár-regényét.

A harmadik idegen mű maga is értekezés, Wolfgang Iser *Das Fiktive und das Imaginäre* című 1993-ban kiadott könyve. Jelentős szerzőnek nehéz fajsúlyú munkájáról van szó, melyet magyar méltatója annyira alaposan és szakavatottan vesz szemügyre, hogy csakis olyan kétségek fogalmazhatók meg, amelyek magát a tárgyalat könyvet érintik. Az értelmezés önállóságát nem lehet elvitatni, ám részben innen is adódhatnak a kérdések. Katona Gergely George Bataille és Heidegger némely szövegeivel szembesíti Iserét, noha a francia írónak neve sem szerepel a *Das Fiktive und das Imaginäre* lapjain, a német bölcselőre pedig egyetlen érdemi hivatkozás utal — mint azt a magyar kutató maga is említi. Nyilvánvaló, hogy Katona Gergelynek joga van ilyen összevetésekre, mindössze azt lehet szóvá tenni, hogy az Iser által részletesen taglalt szerzők nézeteinek vázlata igencsak sommás. Példaként Nelson Goodmanre utalnék, aki könyvek sorát írta a kitáltságról (fikcionalitásról), vagyis olyan munkákban is foglalkozott e kérdéskörrel, amelyekről Iser nem tesz említést. Fordítási nehézségek is fölmerülnek. Nem vitás, hogy nagyon nehéz föladat valamely idegen elméletíró végső szótárának átültetése magyarra. Katona Gergely szigorú mércével mér. Egy lábjegyzetben például arra emlékeztet, hogy a „fiktív” szóban a „fingieren” (csalni), ebben viszont a „fingere” (alkotni, csinálni) rejlik, s ezért nem tud magyar megfelelőt találni. Ha ez így van, akkor a „play” és a „game” sem adható vissza úgy, mint „játék” és „játékfajta”,

Locke fölfogásának ismertetésekor pedig nem célszerű azt mondanunk: e gondolkodó szerint „a szellemé a *completing power*” (290.), mert az eredetiben „mind” áll, s annak talán inkább „elme” felelne meg. Hegel művének *Phenomenology of the Spirit* az angol címe.

Mindez természetesen szörszálhasogató okvetetlenkedésnek tűnhetik föl. Csakis az indokolja, hogy Iser a „fiktív” és az „imaginár” fogalmának segítségével próbál közel jutni a művészet mibenlétéhez. Mindkét fogalmat másoktól veszi át: az „imaginár”-t többek között Coleridge-től, a „fiktív”-et Goodmantól. A kérdés az, indokolt-e a két fogalom összekapcsolása. A korábbi elméletírók beérték egyikükkel vagy másikkal. Elképzelhető, hogy a kettőnek viszonyát Iser nem határozza meg eléggé körültekintően, s akkor méltatójától sem lehet ezt várni.

Katona Gergely széleskörű, a szűkebb értelemben vett irodalomtudomány kerekeit is igencsak meghaladó nemzetközi tájékozottsága azt sejteti, hogy a legfiatalabb magyar irodalmároktól várható a bekapcsolódás a műértelmezés nemzetközi párbeszédébe. E kötet szerzőinek többsége tisztán látja, hogy amennyiben kicsit is komolyan vesszük a történetiséget, túl kell jutni azon a hiedelmen, hogy a gyakorlati tapasztalat, az „élet” vagy egyszerűen a kritika elválasztható az elmélettől, a művekről lehet „természetes” és „mesterséges” nyelven beszélni, az olvasás rejtvényfejtéshez hasonlít és a művészi érték adottnak tekinthető. Nem túlzás azt állítani, *Az újraértett hagyomány* szerzőinek többsége meghaladta, érvénytelenítette a korábbi magyar irodalmárok alapföltevéseit. A kánonok változandóságának gondolata remélhetőleg minél előbb arra készíti e fiatal tudósokat, hogy sajátmaguk is éljenek azzal a beszédmóddal, amely az általuk is becsült költők egyikére olyannyira jellemző. Kukorelly Endre sorai akár arra is emlékeztethetnek bennünket, az értékelés történetiségének gondolata elválaszthatatlan az öniróniától:

*Ő azonban a legnagyobbakról
szeret írni igazán. Igen, de
kik voltak azok. Ami tényleg nem
változik meg, a legnagyobb, mi az.
Az egy rozsdás lavórban ácsorog.
Valami óriási homokszem.
Egy hatalmas szál virág. Megfonnyadt
szilva súlya. És semmi el se fér
rajta kívül. Csak egy rabszolga széles
háta. Ő azonban a legnagyobb.*

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY